

Hanna Kędzierska*
Sylwester Zagulski**
Kamila Zdanowicz-Kucharczyk***

Drogi do (nie)zależności: doświadczenia procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej

Transition to (In)Dependence: Foster Care Leavers' Experiences in Process of Gaining Independence

Abstract: In this paper we present the results of qualitative research on the process of gaining independence by young people placed in foster care. We used the analytical potential of the theory of transition. It allowed us to grasp the dynamics of individual and collective changes during transition to adulthood of the youth from foster care, in which they were prepared for independent living¹.

Keywords: transition to adulthood, care leavers, process of gaining independence.

* Hanna Kędzierska (ORCID: 0000-0003-4187) – dr hab., prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, pracuje w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Metodologii Badań Edukacyjnych UWM; kontakt: h.a.kedzierska@uwm.edu.pl.

** Sylwester Zagulski (ORCID: 0000-0001-5698-0341) – dr, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Metodologii Badań Edukacyjnych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, kontakt: sylwester.zagulski@uwm.edu.pl.

*** Kamila Zdanowicz-Kucharczyk (ORCID: 0000-0002-1637-6307) – dr, adiunkt w Akademii Mazowieckiej w Płocku, kontakt: k.zdanowicz.kucharczyk@mazowiecka.edu.pl.

1 Projekt wspierany przez Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki / Gefördert aus Mitteln der Deutsch-Polnischen Wissenschaftsstiftung.

Wprowadzenie

W ostatnich latach w wielu krajach, nie tylko europejskich, wzrasta zainteresowanie procesami usamodzielnienia młodych-dorosłych. Dzieje się tak ponieważ, jak pisze Jolanta Grotowska-Leder, „przebieg życia człowieka obejmujący trzy podstawowe fazy – młodość, dorosłość, starość – wyraźnie komplikuje się”² wskutek wzrastającej dynamiki życia społecznego jako rezultatu oddziaływania kilku procesów, m.in. modernizacji gospodarczej i towarzyszącej jej transformacji rynku pracy, indywidualizacji życia, a także globalizacji i migracji. Efektem postępującej destandardyzacji normatywnego modelu wchodzenia w dorosłość³, obejmującego: ukończenie edukacji, opuszczenie domu rodzinnego, prowadzenie własnego gospodarstwa domowego, podjęcie aktywności zawodowej, założenie rodziny, jest pojawianie się nowych zjawisk w procesie stawania się dorosłym takich jak: opóźnienia w podejmowaniu normatywnie wyznaczonych zadań rozwojowych⁴, gniazdowanie⁵, tranzycyjny efekt jo-jo⁶ i in. Dowodzą one, że współczesna dorosłość zmienia swój kształt, tempo i punktualność, a wzory przebiegu ścieżek prowadzących do niezależności życiowej stają się coraz bardziej zróżnicowane.

Zmiany w zakresie uwarunkowań i przebiegu procesu tranzycji w dorosłość nie dotyczą jednak młodych osób z grup nieuprzywilejowanych, w tym

- 2 J. Grotowska-Leder, *Od redaktorki: Osiągnięcie dorosłości i młodzi dorośli jako kategorie analiz socjologicznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 6, DOI: 10.18778/1733-8069.15.4.01.
- 3 J. Grotowska-Leder, M. Rek-Woźniak, I. Kudlińska, *Polityka przebiegu życia – teoretyczne i metodologiczne ramy badań nad procesem osiągnięcia dorosłości*, „Przegląd Socjologiczny”, 65 (2016) nr 2, s. 83–104; M. Kohli, *The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead*, „Research in Human Development”, 4 (2007) nr 3–4, s. 253–271, DOI: 10.1080/15427600701663122.
- 4 A. Brzezińska, *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Poznań 2017.
- 5 M. Piszczatowska-Oleksiewicz, *Polscy gniazdownicy. O powodach, dla których dorośle dzieci mieszkają z rodzicami*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 24 (2014) s. 181–206, DOI: 10.15290/pss.2014.24.11.
- 6 D. Winogrodzka, J. Sarnowska, *Tranzycyjny efekt jojo w sekwencjach społecznych młodych migrantów*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 130–153, DOI: 10.18778/1733-8069.15.4.07.

wychowanych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. W ich przypadku destandardyzacja jest ignorowana przez polityki publiczne, a „system prawno-instytucjonalny przy braku zasobów rodzinnych i niskim kapitale społecznym »wypycha« w dorosłe życie młodych, niegotowych na dorosłe zobowiązania, zwłaszcza wychowanków domów dziecka”⁷.

Perspektywa usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej jest marginalizowana w debatach publicznych i politykach społecznych. Z licznych raportów dotyczących procesów usamodzielnienia wiemy, że wychowankowie pieczy zastępczej na swojej drodze do dorosłości doświadczają wielu wyzwań i licznych przeciwności losu. Jednak to, co wiemy o ich doświadczeniach, przeżyciach, strategiach działania, jest, jak podkreśla Natalie Glynn⁸, ograniczone, a eksploracje empiryczne dotyczące procesów usamodzielnienia nazbyt często pozbawione są ram teoretycznych⁹. Skutkuje to niezrozumieniem problemów wychowanków pieczy zastępczej i ograniczaniem dyskursów usamodzielnienia do perspektyw wyznaczanych przez normatywne modele dorosłości¹⁰.

W artykule przedstawiamy rezultaty jakościowych badań dotyczących procesu usamodzielnienia wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej. Wykorzystaliśmy w nich potencjał analityczny teorii tranzycji¹¹, która pozwala

- 7 I. Kudlińska-Chróścicka, *Stawanie się osobą dorosłą w czasach płynnej nowoczesności w doświadczeniu wielkomiejskich młodych dorosłych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 34–60, DOI: 0.18778/1733-8069.15.4.03.
- 8 N. Glynn, *Understanding Care Leavers as Youth in Society: A Theoretical Framework for Studying the Transition Out of Care*, „Children and Youth Services Review”, 121 (2021), DOI: 10.1016/j.chilyouth.2020.105829.
- 9 J. Storø, *Which Transition Concept is Useful for Describing the Process of Young People Leaving State Care? A Reflection on Research and Language*, „European Journal of Social Work”, 20 (2017) nr 5, s. 770–781.
- 10 H. Kędzierska, *Care Leavers’ Models of Entering Adulthood: Analysis of Reports Concerning the Process of Gaining Independence*, „Colloquium” 3 (2020) s. 5–17, DOI: 10.34813/19coll2020.
- 11 W. Bridges, *Zarządzanie zmianami. Jak maksymalnie skorzystać na procesach przejściowych*, tłum. R. Kotlicki, Kraków 2008; N. K. Schlossberg, *A Model for Analyzing Human Adaptation to Transition*, „Counselling Psychologist”, 9 (1981) s. 2–18; G. Dima, C. Skehill, *Making sense of leaving care: The contribution of Bridges Model of Transition to Understanding the Psycho-Social Process*, „Children and Youth Services Review”, 33 (2011) s. 2532–2539, DOI: 10.1016/j.chilyouth.2011.08.016.

na uchwycenie dynamiki jednostkowych i kolektywnych przemian w czasie wchodzenia w dorosłość, w których następuje rzeczywiste oddzielenie się wychowanków od środowiska pieczy zastępczej, w którym przygotowywali się do samodzielnego życia.

Istota i etapy procesu tranzycji

Pojęcie „tranzycja” wykorzystywane jest w wielu dyscyplinach nauk społecznych do określenia różnorodnych przejść – długoterminowych sytuacji, doświadczeń o charakterze złożonego procesu, jakich potencjalnie mogą doświadczyć ludzie żyjący w określonej kulturze i miejscu, często mające charakter swoistego pomostu między tym, co było przed, i tym, co po owym zdarzeniu zachodzi w życiu/karierze jednostki. Do najbardziej powszechnych tranzycji, o charakterze przejścia, należą „wpisane” do kalendarza jednostek świata zachodniego takie procesy jak: wchodzenie w dorosłość, stawanie się rodzicem, przejście ze świata edukacji do świata pracy. Przejścia są nieuchronnymi procesami w biografii każdego człowieka, a stopień, w jakim udaje się nimi „zarządzać”, bezpośrednio wpływa na możliwości realizacji określonych koncepcji życiowych.

Badacze tranzycji, wywodzący się z różnych dyscyplin nauk społecznych, zgodni są co do tego, że choć przejścia są zjawiskiem powszechnym, występującym w każdym okresie życia jednostki, to nie można ich utożsamiać z samym procesem zmiany. William Bridges¹² podkreśla, że zmiana ma charakter sytuacyjny, natomiast tranzycje to przede wszystkim proces psychologiczny, podczas którego ludzie przyswajają zmiany i adaptują się do spowodowanej przez nie nowej sytuacji. Podobnie, akcentując psychologiczny wymiar procesu, definiują tranzycję Mei Seung Lam i Andrew Pollard¹³, pisząc, że jest to proces subiektywnie doświadczanej zmiany, związanej z przejściem z jednego środowiska czy kontekstu do innego, skutkujący „zadomowieniem” się w nowym środo-

12 W. Bridges, *Zarządzanie zmianami*.

13 M. Seung Lam, A. Pollard, *A Conceptual Framework for Understanding Children as Agents in the Transition from Home to Kindergarten*, „Early Years”, 26 (2006) nr 2, s. 123–141.

wisku czy kontekście, uzyskaniem niejako nowej tożsamości. Warto podkreślić, że o tranzyjach, szczególnie w wymiarze indywidualnym, mówi się wówczas, kiedy jednostka postrzega te wydarzenia (zarówno pozytywne, jak i negatywne), które zmieniają jej codzienne życie, jako znaczące w swojej biografii.

W procesie tranzycji można wyróżnić trzy charakterystyczne fazy: zakończenie (*endings*), strefy: neutralną (*neutral zones*) i początku (*beginnings zones*)¹⁴.

Faza pierwsza rozpoczyna się od jakiegoś zakończenia. Wyprowadzenie się z domu rodzinnego, zmiana miejsca zamieszkania, pracy, edukacji, wejście w nowe role społeczne matki/ojca, partnera/ki, pracownicy/ka i in. to zdarzenia, w których ludzie doświadczają utraty dotychczasowego stylu życia i muszą pogodzić się z poniesionymi stratami. „Kiedy opuszczają serdecznych ludzi i przyjazne im otoczenie, znane sposoby funkcjonowania i wchodzenia w relacje społeczne, do których już przyzwyczaili się, doświadczają wówczas poczucia braku równowagi. Odejście z pracy, opuszczenie szkoły, wyjazd do innego miasta itp. to tranzycje, które na tym etapie wywołują reakcję »opłakiwania« utraty tego, co zostaje w dotychczasowym środowisku. Ta faza kończy się stopniowym oswojeniem się z nową sytuacją i wchodzeniem w nowe zobowiązania i zadania wynikające z przyjmowanej roli”¹⁵.

Cechą charakterystyczną kolejnej fazy jest doświadczanie liminalności, zwieszenia, braku, oczekiwania na „nową” tożsamość. Stare sposoby definicji sytuacji, nawyki, strategie, sposoby reagowania stają się w nowej sytuacji niefunkcjonalne. Nowo praktykowane, które stopniowo je zastępują, nie dają jeszcze jednostce poczucia komfortu i bezpieczeństwa. Ten czas William Bridges nazywa „strefą neutralną”, w której „następują u ludzi krytyczne zmiany wewnętrzne i reorientacje psychologiczne”¹⁶. Przejście przez fazę liminalną może mieć różny stopień zinstytucjonalizowania. Im wyższy, tym bardziej jednostka podąża wytyczoną przez społeczeństwo ścieżką i tym samym ma mniejsze

14 W. Bridges, *Zarządzanie zmianami*, s. 5.

15 J. Minta, *Tranzycje w konstruowaniu karier przez młodych dorosłych. Przesłania dla poradnictwa*, Wrocław 2016, s. 104.

16 W. Bridges, *Zarządzanie zmianami*, s. 5.

szanse na kreatywne „próbowanie się” z prowizorycznymi tożsamościami¹⁷. Niezinstytucjonalizowane przejścia, choć postrzegane są jako psychologicznie trudniejsze, skłaniają do bardziej twórczego i autorskiego konstruowania nowej tożsamości, do wypróbowania różnorodnych możliwości „ja”¹⁸.

Doświadczenie liminalności nie jest takie samo dla wszystkich aktorów społecznych. Wielu badaczy wyróżnia dwa rodzaje liminalności – przejściową i trwałą. Przejściowa obejmuje doświadczenia ludzi zawieszonych przez pewien czas między starą a nową sytuacją, starą a nową rolą, tożsamością. Osoby te widzą siebie w stanie zawieszenia, w niejasnej fazie swojej biografii. Doświadczenia tego etapu dobrze ilustruje metafora mostu we mgle. Wskazuje ona na dwa odległe od siebie punkty w biograficznej podróży jednostki. Jeden, startowy (stara rola/tożsamość) jest wyraźny, pewny, bezpieczny. Drugi, ku któremu jednostka podąża (nowa rola/tożsamość), jest zamazany, niepewny, budzący niepokój. Jednak kierunek i miejsce, do którego zmierza człowiek, są dookreślone. Liminalność trwała jest bardziej płynną przestrzenią, jednocześnie przekształcającą się i podlegającą transformacji. Można zilustrować ją metaforą labiryntu, w którym przemieszczanie wymaga od jednostki poruszania się po złożonym polu społecznym, w którym nieustannie konfrontuje się z niekompatybilnymi, a nawet niewspółmiernymi obowiązkami. Porzucanie „starej” rzeczywistości, jak pisze Tania Zittoun¹⁹, analizująca procesy tranzycji z perspektywy psychologii rozwoju człowieka, dokonuje się w ramach trzech współzależnych procesów odnoszących się do: zmian tożsamościowych, nabywania nowej wiedzy i nadawania sensu.

Wyjście z tranzycji i rozpoczęcie nowego etapu oznacza przyjęcie nowej tożsamości. Ludzie „doświadczają nowej energii i zyskują nowe poczucie sensu, dzięki czemu zmiana zaczyna funkcjonować”²⁰. Nancy Schlossberg podkreśla, że tranzycje, będąc integralną częścią ludzkiego życia i zmieniając choć jeden

17 H. Ibarra, *Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation*, „Administrative Science Quarterly”, 44 (1999) nr 4, s. 764–791.

18 H. Markus, P. Nurius, *Possible Selves*, „American Psychologist”, 41 (1986) s. 954–969.

19 T. Zittoun, *Learning through Transitions: The Role of Institutions*, „European Journal of Psychology of Education”, 23 (2008) nr 2, s. 165–181.

20 W. Bridges, *Zarządzanie zmianami*, s. 5.

z jego wymiarów, wpływają na wszystkie jego sfery, a wielkość wywoływanych zmian zależy od kilku istotnych czynników tego procesu: typu, kontekstu oraz zasobów jednostki w radzeniu sobie ze zmianami²¹.

Tranzycje w dorosłość

Koncepcja tranzycji jest dość powszechnie wykorzystywana do analizy procesów usamodzielnienia młodych dorosłych, w tym wychowanków pieczy zastępczej.

Wszyscy młodzi ludzie doświadczają przejścia w dorosłość, czy to wyprowadzając się od rodzin biologicznych, czy też z placówek pieczy zastępczej. Z perspektywy długości życia stawanie się dorosłym jest jednym z najbardziej dramatycznych etapów w życiu, jakich doświadczamy. Może być rozumiany jako indywidualny, psychologiczny proces, ale także analizowany w jego uwarunkowaniach strukturalnych. Sposób, w jaki młody człowiek, rodzina i społeczeństwo radzą sobie z przejściem do dorosłości, zmienia się w czasie, zgodnie z oczekiwaniami określonymi kulturowo. „Dorosłość w społeczeństwie nowoczesnym, zwłaszcza w przypadku miejskiego stylu życia, jeszcze kilka dekad temu oznaczała wejście w role społeczne normatywnie przypisane osobom uznanym za dorosłe, a były to: opuszczenie domu rodzinnego oraz samodzielne zamieszkanie, prowadzenie własnego gospodarstwa domowego, zakończenie edukacji, podjęcie stałej aktywności zawodowej, zbudowanie trwałej relacji intymnej, w tym wejście w związek małżeński, wreszcie posiadanie dzieci”²². Stawanie się dorosłym miało społecznie wyznaczony czas i aprobowaną drogę następujących po sobie kolejno etapów, których osiągnięcie gwarantowało uzyskanie statusu człowieka dorosłego.

Tranzycje w dorosłość w ostatnich dekadach systematycznie uwalniają się z gorsetu normatywnych nakazów. Przejścia nie są już liniowe, jak wcześniej, a jedną z najbardziej uderzających cech jest ich nieprzewidywalność i różnorodność. Dorosłość, co podkreśla Iwona Kudlińska-Chruścicka, „w większym stopniu stała się indywidualnym projektem każdej jednostki

21 N. K. Schlossberg, *A Model for Analyzing Human Adaptation to Transition*, s. 2–18.

22 I. Kudlińska-Chruścicka, *Stawanie się osobą dorosłą w czasach płynnej nowoczesności*.

czerpiącej z dużego wachlarza możliwości, szans i pomysłów płynących częścię z indywidualnych potrzeb, społecznych mód lub globalnej komodyfikacji niż z więzów stworzonych przez takie instytucje jak tradycyjna rodzina, rynek pracy, religia, system prawny czy moralność²³. Jej granice stają się coraz bardziej płynne, a czas, w jakim młodzi ludzie osiągną pełną dorosłość, jest niemal niemożliwy do uchwycenia. Typową strategią podejmowaną wobec projektu własnej dojrzałości przez młodych-dorosłych jest przesuwanie momentu całkowitego przejścia odpowiedzialności za własne życie i wielokrotnego próbowania z możliwymi „ja” w strefach: zawodowej, budowania związków intymnych, podejmowania satysfakcjonujących aktywności i ról społecznych.

Susan Elsley Kathryn Backett-Milburn, Lynn Jamieson dowodzą, że istnieje odmiennosc w sposobie, w jaki młodzi ludzie pozostający w pieczy zastępczej przechodzą w dorosłość, w porównaniu z innymi młodymi ludźmi wychowywanymi się w rodzinach biologicznych²⁴. Główna różnica polega na tym, że młodym ludziom w ogólnej populacji zazwyczaj pozwala się na okres „rozszerzonej zależności”, w przeciwieństwie do przyspieszonych i skróconych transycji młodych ludzi opuszczających placówki opieki zastępczej. W porównaniu z rówieśnikami z populacji ogólnej większość wychowanków musi radzić sobie samodzielnie z wyzwaniem i obowiązkami związanymi z poważnymi zmianami w ich życiu, odejściem z opieki zastępczej lub opiekuńczej, założeniem domu, opuszczeniem szkoły i wkroczeniem na rynek pracy lub, co bardziej prawdopodobne, pozostawianiem bez pracy i przetrwaniem na świadczeniach, byciu rodzicami w znacznie młodszym wieku²⁵. Krótko mówiąc, wielu

23 Tamże, s. 37.

24 S. Elsley, K. Backett-Milburn, L. Jamieson, *Review of Research on Vulnerable Young People and Their Transitions to Independent Living*, Edinburgh 2007, <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2007/08/23161736/0>, dostęp: 14.05.2021.

25 K. Mickiewicz-Stopa, *Problemy usamodzielniania się wychowanków pieczy zastępczej*, „Polityka Społeczna”, 10 (2016) s. 26–30; A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnienie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje”, 30 (2015) nr 3, s. 77–95.

z nich ma skompresowane i przyspieszone przejście do dorosłości²⁶. W Polsce w sytuacjach trudności, niepowodzeń, nieprzewidzianych i nieplanowanych zdarzeń zmieniających trajektorię ich osobistej i zawodowej kariery od niedawna wychowankowie mogą uzyskać wsparcie od dotychczasowych opiekunów, którego nie mieli wcześniej. W dniu 1 lutego 2023 r. weszła w życie znówelizowana Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²⁷. Zgodnie z art. 37 „w szczególnie uzasadnionych przypadkach osoba, która osiągnęła pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej i po osiągnięciu pełnoletności opuściła dotychczasową rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą albo regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną, może jeden raz powrócić, o ile spełnia wymagania określone w ust. 2, do dotychczasowej rodziny zastępczej, rodzinnego domu dziecka, placówki opiekuńczo-wychowawczej albo regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej za zgodą odpowiednio starosty albo marszałka województwa oraz odpowiednio rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka, dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej albo dyrektora regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej”²⁸. Przepis ten łagodzi dotychczasową definitywność procesu usamodzielnienia i bez wątpienia przyczynić się może do wzrostu tzw. pozytywnych tranzycji w dorosłość wychowanków pieczy zastępczej.

Mimo wprowadzanych w wielu krajach nowych rozwiązań prawno-organizacyjnych, mających na celu wsparcie wychowanków pieczy zastępczej w procesie usamodzielnienia, badania empiryczne²⁹ potwierdzają tezę Mike Steina, że w procesie tranzycji do dorosłości wychowanków pieczy zastępczej nie ma wyraźnych faz przejścia, a wyjście z pieczy, przejście i nowy początek scalają się w jedną fazę, w której młodzi-dorośli mają ograniczony czas na eksplorację, wolność, podejmowanie ryzyka, refleksję i poszukiwanie nowej tożsamości w fazie liminalnej procesu tranzycji do dorosłości.

26 M. Stein, *Research Review. Young People Leaving Care*, „Child and Family Social Work”, 11 (2006) s. 273–279.

27 Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. 2022 poz. 2140.

28 Tamże.

29 G. Dima, C. Skehill, *Making Sense of Leaving Care*; A. Golczyńska-Grondas, *Chybotliwa łódź. Losy wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Analiza socjologiczna*, Łódź 2019.

Postępowanie metodologiczne³⁰

Próby wejścia w dorosłość wychowanków pieczy zastępczej, jak wynika dotychczasowych badań, w tym raporcie Najwyższej Izby Kontroli³¹, często nie kończą się sukcesem. Wychowankowie po opuszczeniu pieczy, mimo udzielanego wsparcia, mają trudności finansowe, mieszkaniowe, z zatrudnieniem, prowadzeniem samodzielnego gospodarstwa, problemy psychologiczne, z którymi nie potrafią sobie samodzielnie poradzić³². Działania zmierzające do poprawy systemu w zakresie przygotowania wychowanków do samodzielności, oprócz respektowania zmian, jakie dokonały się w procesach tranzykcji w dorosłość w ostatnich dekadach w społeczeństwach ponowoczesnych, powinny bezwzględnie włączać perspektywę, doświadczenia i potrzeby samych podopiecznych. Stąd zdecydowaliśmy się przeprowadzić badania, których celem była rekonstrukcja biograficznych, kolektywnie podzielanych doświadczeń wychowanków pieczy zastępczej z okresu ich wejścia w dorosłość³³.

Ponieważ zamiarem naszym nie była wyłącznie analiza biograficzna, ale poszukiwanie wspólnoty doświadczeń usamodzielnionych wychowanków, ich społecznie konstruowanej i podzielonej wiedzy zdobywanej w toku procesu usamodzielnienia, zdecydowaliśmy się na wykorzystanie dyskusji grupowej³⁴ jako

- 30 Opisane w artykule wyniki badań empirycznych dotyczące procesu tranzykcji w dorosłość wychowanków pieczy zastępczej zostały zrealizowane w 2021 roku. Obowiązująca wówczas: Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nie umożliwiała wychowankom powrotności do pieczy zastępczej po rozpoczęciu procesu usamodzielnienia. Raport z badań zakończyliśmy we wrześniu 2022 r. jeszcze przed nowelizacją ustawy, stąd w interpretacji wyników uwzględniamy ówczesny kontekst prawny i organizacyjny przebiegu procesu usamodzielnienia.
- 31 Raport NIK, *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, Warszawa 2014.
- 32 K. Mickiewicz-Stopa, *Problemy usamodzielniania się wychowanków pieczy zastępczej*, s. 26–30; A. Goleczyńska-Grondas, *Usamodzielnienie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*, s. 77–95.
- 33 *Společne przestrzenie doświadczenia*, red. S. Krzychała, Wrocław 2004.
- 34 R. Bohnsack, *Documentary Method and Group Discussions*, w: *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Education Research*, red. R. Bohnsack, N. Pfaff, W. Weller, Leverkusen Opladen 2010, s. 99–125

metody zbierania danych. Dyskusje grupowe są szczególnie przydatne, jeśli chodzi o analizę tego, jak opinie, postawy i orientacje wyłaniają się, konstytuują, wpływają i modyfikują się nawzajem w wymianie poglądów. Ponadto skupienie się na kontekstach dyskursywnych, argumentacyjnych i komunikacyjnych otwiera dodatkowe możliwości badania procesów negocjacyjnych w grupach jednorodnych wiekowo i heterogenicznych. Dyskusje są prowadzone w sposób niedyrektywny, co umożliwia grupie opracowanie własnych terminów odniesienia.

Na etapie konceptualizacji pole problematyki badawczej wyznaczyło pytanie: Jak przebiegał proces usamodzielnienia wychowanków w okresie tranżycji w dorosłość? Wchodząc w teren badań, nie dokonaliśmy szczegółowej operacjonalizacji tego pytania badawczego, ale zgodnie z przyjętą strategią analityczną – metodologią teorii ugruntowanej³⁵ sformułowaliśmy pojęcia uwrażliwiające³⁶, etapy tranżycji, próg, (nie)zależność, wzory tranżycji, które były swoistym kompasem pozwalającym nam nawigować w polu badawczym. Taka strategia chroni badacza przed narzucaniem przedzałożeń i umożliwia podążanie za generowanymi przez grupę tematami, wątkami i argumentacjami.

Do badań zaprosiliśmy usamodzielnionych wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej³⁷. Dobór próby przeprowadziliśmy metodą przypadków kluczowych³⁸. Poszukiwaliśmy osób, których doświadczenia z okresu usamodzielnienia byłyby różnorodne i ujawniałyby się w sposób szczególnie przejrzysty. Konstrukcja grupy oparta była na trzech kluczowych kryteriach: pobyt w jednej z form rodzinnej pieczy zastępczej (zastępcza spokrewniona, niespokrewniona, zawodowa lub niezawodowa, rodzinny dom dziecka³⁹), czas

35 K. Charmaz, *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, Warszawa 2009.

36 H. Blumer, *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, tłum. G. Woroniecka, red. A. Manterys, Kraków 2008.

37 Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r., Dz.U. z 2022 r., poz. 447, art. 34.

38 M. Patton, *Designing Qualitative Studies*, Beverly Hills 1990, <https://legacy.oise.utoronto.ca/research/field-centres/ross/ctl1014/Patton1990.pdf>, dostęp: 28.04.2020.

39 Dz.U. 2022 poz. 447 art. 39.

opuszczenia pieczy zastępczej do 5 lat w dniu badania, pełna niezależność mieszkaniowa i ekonomiczna.

Procedurę zdobywania dostępu rozpoczęliśmy od nawiązania kontaktu z osobami prowadzącymi placówki rodzinnej pieczy zastępczej. Od opiekunów, za zgodą ich usamodzielnionych podopiecznych, otrzymaliśmy dane umożliwiające nawiązanie z nimi bezpośredniego kontaktu. Zaproszenie do udziału w badaniach skierowaliśmy do sześciu osób, pozytywnie odpowiedziały cztery.

Dyskusja grupowa była przeprowadzona 2 grudnia 2021 r. Odbyła się w miejscu neutralnym dla rozmówców. Ze względu na trudną wówczas sytuację epidemiologiczną zostały zachowane zasady sanitarne. Badani wyrazili świadomą zgodę na udział w dyskusji grupowej i jej nagrywanie. Samobieżna dyskusja grupowa trwała ok. 2,5 godzin. Badani chętnie opowiadali o swoich doświadczeniach, czasem nie kryli łez, sami inspirowali kolejne wątki. Nie była to dla nich łatwa rozmowa, choć uzyskaliśmy informację zwrotną, że przyniosła im ulgę.

Opis grupy badawczej

Anna: w wieku 1,5 roku została umieszczona w rodzinnym domu dziecka. Pochodzi z wielodzietnej rodziny (5 braci i 4 siostry). Rodzeństwo wychowywało się również poza rodziną biologiczną. Przez opiekunów była traktowana niemal jak dziecko biologiczne. W wieku 19 lat wyprowadziła się do mieszkania socjalnego, które wyremontowała przy pomocy opiekunów i partnera, z którym obecnie mieszka. Kontynuuje edukację na poziomie studiów licencjackich.

Klaudia: jest jedynaczką, do rodzinnego domu dziecka została skierowana w dniu jej 17 urodzin. I choć, jak twierdzi, był to najlepszy rok w jej dotychczasowym życiu, to opuściła placówkę w wieku 18 lat. Kontynuuje edukację i jednocześnie pracuje. Dodatkowym źródłem finansowania, które zapewnia jej stabilność bytową, jest renta rodzinna po zmarłym ojcu.

Patrycja: Wychowywała się wraz z rodzeństwem (brat i siostra) w spokrewnionej rodzinie zastępczej. Po śmierci babci została umieszczona w rodzinnym domu dziecka, gdzie spędziła 2 lata. Po uzyskaniu pełnoletności mieszkała przez krótki czas z matką biologiczną, aby pomagać jej w opiece nad młodszą siostrą. Źle wspomina ten okres. Obecnie mieszka w domu rodziców swojego chłopaka. Kontynuuje edukację.

Michał w rodzinnym domu dziecka zamieszkał w wieku 11 lat. Ma 2 braci i 2 siostry. Opuścił placówkę w wieku 18 lat. Podjął pracę zawodową. Obecnie pracuje i, jak deklaruje, dobrze zarabia, kontynuuje naukę.

Drogi do (nie)zależności – analiza dyskusji grupowej⁴⁰

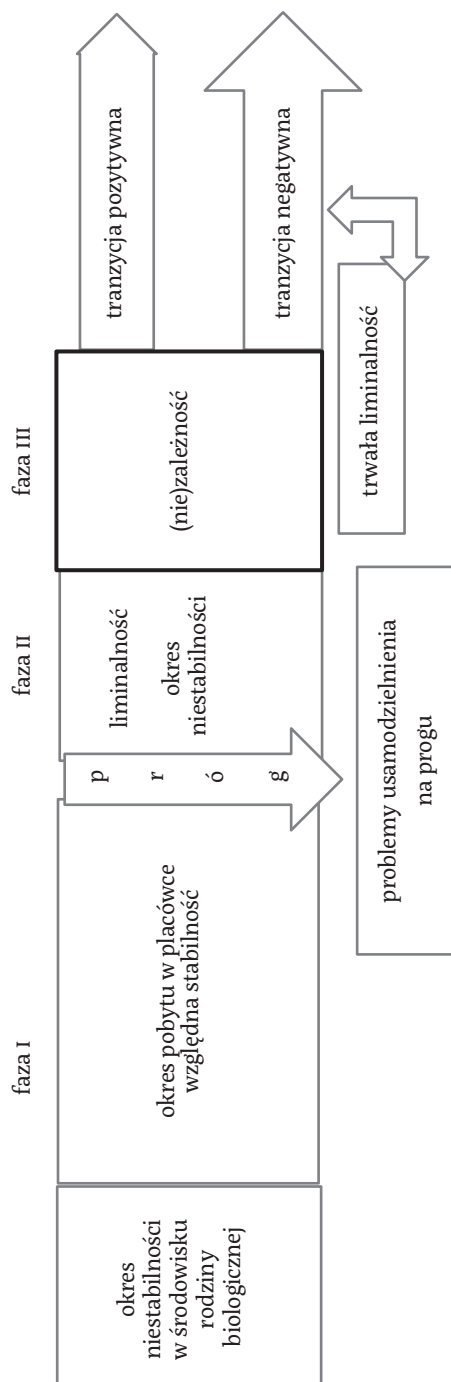
Proces usamodzielnienia w Polsce regulują przepisy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁴¹. Przejście w dorosłość rozpoczyna się na dwa miesiące przed osiągnięciem pełnoletności przez osobę usamodzielnianą i w zależności od sytuacji życiowej może trwać najpóźniej do momentu osiągnięcia przez osobę usamodzielnianą 25 roku życia. Wychowanek, przygotowując się do opuszczenia placówki, zostaje objęty systemową pomocą, mającą na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem poprzez: pomoc na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie, zagospodarowanie, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych i zatrudnienia, pomoc prawną i psychologiczną. Kluczowym elementem procesu usamodzielnienia jest opracowanie, przez podopiecznego wraz z opiekunem usamodzielnienia lub koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej, indywidualnego programu usamodzielnienia. Jest on formą kontraktu, w którym osoba usamodzielniana zobowiązuje się do realizacji poszczególnych postanowień w nim zawartych. Indywidualny program usamodzielnienia staje się podstawą przyznania świadczeń finansowych na usamodzielnienie.

Proces usamodzielnienia, jak wynika z zapisów ustawy oraz wielu badań empirycznych, nie jest jednorazowym aktem podjęcia ról i zobowiązań typowych dla osób dorosłych, ale rozciągniętym w czasie procesem, w którym wyróżnia się kilka faz: 1) okres przygotowania do samodzielnego życia, obejmujący czas pobytu dziecka w rodzinie biologicznej i placówkach pieczy zastępczej do momentu rozpoczęcia procedury usamodzielnienia, 2) fazę liminalną, tj. okres bezpośrednio po opuszczeniu placówki i rozpoczęciu samodzielnego życia), 3) fazę pełnej życiowej niezależności.

40 Ze względu na ograniczoną objętość artykułu doświadczenia badanych z etapu pierwszego, tj. przygotowania do usamodzielnienia z okresu pobytu w rodzinie biologicznej i pieczy zastępczej będą przedmiotem odrębnej analizy przedstawionej w kolejnym artykule.

41 Dz.U. z 2022 r., poz. 447.

Schemat 1. Proces tranzycji do dorosłości wychowanków pieczy zastępczej

Próg – wejście w dorosłość

Moment opuszczenia placówki pieczy zastępczej, jak zgodnie stwierdzili badani, był punktem zwrotnym w ich życiu. Wszyscy rozmówcy, choć generalnie pozytywnie opisywali swoje doświadczenia z pobytu w pieczy zastępczej, rozpoczęli proces usamodzielnienia tuż po osiągnięciu pełnoletności. Taka zdumiewająca natychmiastowość w dążeniu do samodzielności, mimo generalnie pozytywnych doświadczeń z pobytu w placówce, wynikała w badanej grupie z dwóch powodów.

Pierwszy to typowa dla okresu wschodzącej dorosłości potrzeba eksploracji własnej niezależności w trzech głównych obszarach: miłości, pracy i światopoglądu⁴², która ograniczana była, jak informowali badani, zbyt sztywnymi dla młodych-dorosłych regułami, zasadami oraz kolektywnością życia w placówce pieczy zastępczej. Dwie uczestniczki dyskusji zdecydowały się na rozpoczęcie procesu usamodzielnienia po to, aby zamieszkać z partnerem. Drugi to przekonanie, że, zamykając za sobą „sierocy” okres życia, staną się „normalni” i zatuszują tak boleśnie odczuwany przez nich (auto)stygmata dziecka z domu dziecka, z patologicznej rodziny.

Analiza fragmentów dyskusji dotyczących „przejścia przez próg” dokumentuje dwa brzegowe wzory wejścia w dorosłe życie badanych: „wyjście na rondo”⁴³ i „wyjście buforowane”.

Wyjście buforowane to początek drogi do samodzielności, w którym zaangażowani są opiekunowie, przekraczający instytucjonalne ramy wsparcia procesu usamodzielnienia. W przypadku jednej z uczestniczek dyskusji wsparcie opiekunów było bardzo duże i obejmowało m.in.: pomoc w uzyskaniu samodzielnego mieszkania, jego remontu, zapewnienie środków finansowych potrzebnych na starcie w dorosłość, wspieranie aktywności edukacyjnej i zarobkowej (praca dorywcza dla młodocianych) jeszcze w trakcie pobytu w placówce:

[...] wróciłam i pamiętam teraz ciocia z wujkiem, jak już zaczęłaś to teraz już kończ swój proces usamodzielnienia. No bo machina poszła u mnie,

42 J. J. Arnett, *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties*, „American Psychologist”, 55 (2000) nr 5, s. 469–480.

43 Termin wymyślony i używany przez badanych.

że jeżeli już otrzymałam mieszkanie to już do PCPR [Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie – H. K.] zostało wszędzie wszystko zgłoszone. No i kto to wyremontuje i za co? no i tutaj opiekunowie stanęli na wysokości zadania (.) remont trwał i trwał i się zrobiło i teraz jest fajnie tylko że nie każdy opiekun taki jest że pójdzie i zrobi bo on zrobił mi to od zera Nie wziął ode mnie ani złotówki nie wziął miałam mu obiady gotować @@@ (Ania)⁴⁴.

„Wyjście na rondo” to metafora opuszczenia placówki przez wychowanka zgodnie z zasadami ustawowymi, jednak bez jakiegokolwiek dodatkowego angażowania się opiekunów.

[...] nie pamiętasz mojego pożegnania na dworcu (.) szczęśliwej drogi już czas podanie ręki i na razie no i co mam jeszcze coś więcej powiedzieć (3) trzeba trzeba po prostu iść do przodu i tyle, opiekunowie to też ludzie ci ludzie popełniają błędy ale robią też dużo dobrego ja nie ukrywam że zrobili dużo dobrego ale i dużo złego i trzeba sobie no z tym poradzić (Michał).

Przyjęty w Polsce model procesu usamodzielnienia, szczególnie w zakresie pomocy finansowej, skoncentrowany jest na pierwszym etapie procesu tranzykcji. Jednak, jak informowali badani, pomoc materialna oferowana na progu dorosłego życia nie gwarantuje usamodzielniającym nawet niewielkiego przychodu w dniu opuszczenia pieczy zastępczej, a na wypłatę przyznanych środków finansowych trzeba często czekać, nawet do kilku tygodni. Jeśli w trakcie pobytu w rodzinnej formie pieczy zastępczej opiekunowie nie podjęli działań, które umożliwiły zgromadzenie oszczędności na indywidualnym koncie wychowanka (renta rodzinna, świadczenie 500+, dochody z pracy dla młodocianych i in.), to opuszczając placówkę, wychowanek może w krytycznym dla usamodzielnienia okresie, tuż po wyprowadzeniu się, dość szybko pozostać bez środków na mieszkanie i utrzymanie.

[...] i to jest moment w którym wychodzimy i nagle w poniedziałek mam iść do szkoły a we wtorek mam się wyprowadzić i we wtorek mam iść do szkoły ale nie mam za co żyć dalej a zanim przejdzie papierologia w PCPR-ze to też mija czas i zanim utworzy się konto i te pieniądze

44 W transkrypcji została zastosowana notacja G. Jefferson za: T. Rapley, *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2010.

zaczną wpływać to nie ma czegoś takiego nikt przecież nie powie nikomu przepraszam nie mam pieniędzy na chleb dzisiaj bo jutro przyjdzie przelew bo tak tak się nie da jak nie wiadomo za co jutro będę żyła za co kupię chleb za co wynajmę (Ania).

Wyplata jednorazowych kwot na zagospodarowanie, których wysokość jest uzależniona od ilości lat spędzonych w pieczy oraz jej typu, jak wynika z doświadczeń badanych, także nie gwarantuje bezpieczeństwa procesu usamodzielnienia. Mając znikome doświadczenia na rynku pracy i w prowadzeniu samodzielnego gospodarstwa (planowanie budżetu, dystrybucja wydatków itp.), badani mają trudności w racjonalnym sposobie zarządzania pomocą materialną, jaką otrzymali.

Jak dostaniesz te pieniądze to masz fajne te dwa trzy miesiące, kupisz nowy telefon max te 400 zł ale człowiek nie pomyśli o tym że no za chwilę przyjdzie czas żeby sobie kupić kurtkę zimową no ja jestem tego doskonałym przykładem @@@@ jak wyszedłem to te moje pierwsze zakupy na ciuchy tam chyba było półtorej koła nie pomyślałem o tym żeby sobie zrobić prawo jazdy (Michał).

Proces usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej ma wypracowane, biurokratyczne procedury, jednak, jak wynika z dyskusji, istnieje wiele problemów z uzyskaniem przez młodych-dorosłych należnych im świadczeń. Do najtrudniejszych do przezwyciężenia barier badani zaliczyli: niekompetencję urzędników placówek pomocowych, brak ich zaangażowania, często zmieniające się przepisy, brak mieszkań dla osób opuszczających opiekę, skutkujących często tzw. usamodzielnieniem „na bruk” bądź powrotem do biologicznych rodzin, z których zostali zabrani, brak realnej, dostępnej pomocy psychologicznej i prawnej na początku procesu usamodzielnienia.

[...] no tak bo placówki nie są wspierane, tam nie daje się tam pieniędzy na psychologa, psycholog ogólnie jest w PCPR-że , ale kolejki są, wizyta dopiero w 2024 a gdzie dziecko ma pójść jak ma realny problem tu i teraz (Klaudia).

Badani podkreślali także wadliwość przyjętych rozwiązań w powierzaniu funkcji opiekuna procesu usamodzielnienia, którym często zostaje urzędnik lub osoba niemająca przygotowania i wystarczającej motywacji do pełnienia

tej roli. Problemem jest także powierzanie funkcji opiekuna usamodzielnienia rodzeństwu, szczególnie w sytuacji, w której opiekun sam wymaga wsparcia psychologicznego, ekonomicznego.

No to zostało jeszcze kilka miesięcy do osiemnastki brata (.)no i nie wiem co dalej on jest taki że sobie w życiu nie poradzi sam trzeba go wszystkiego nauczyć on chodzi do szkoły specjalnej też i niby jestem jego opiekunem, ale nie przemyślałam tego bo myślałam że się będę budować zaraz ale jednak budowa wstrzymana i tak no zobaczymy może jakoś to tak pójdzie sprawnie może coś się polepszy z tym naszym prawem (...).(Patrycja)

Nasylenie narracyjne w tej części dyskusji dotyczące problemów usamodzielnienia i trudności w pokonywaniu barier na progu dowodzi, że badani weszli w dorosłość słabo przygotowani, z niską świadomością definitywności decyzji, jaką podjęli.

Faza liminalna/nowego początku

Przejście do dorosłości nie jest jednorazowym aktem podjęcia społecznie wyznaczonych ról i zobowiązań typowych dla osób dorosłych, ale przede wszystkim jest psychologicznym procesem formowania nowej tożsamości. Na usamodzielniających się wychowankach pieczy zastępczej system, co podkreśla Mike Stein⁴⁵, wymusza podejmowanie natychmiastowych działań wynikających z trzeciej fazy tranzycji (podjęcie pracy, samodzielne prowadzenie gospodarstwa domowego, zarządzanie budżetem itd.) przy pomijaniu lub skracaniu fazy separacji (*endings*) i fazy próbowania, poszukiwania, doświadczania (*liminality*). Oznacza to, że badani nie mają czasu na tak istotne z punktu widzenia powodzenia tranzycji pożegnania ze starą tożsamością i stopniowego oswojania się z nową sytuacją, wchodzenia w nowe zobowiązania i zadania wynikające z przyjmowanych ról. Jak wynika z naszych analiz, w przebiegu procesu usamodzielnienia badanych nie jest możliwe wyznaczenie linii demarkacyjnych oddzielających poszczególne fazy od siebie. Badani, natychmiast po opuszczeniu placówki, musieli wejść w społecznie skonstruowane role, jednak psycho-

45 M. Stein, *Research Review*, s. 273–279.

logicznie pozostawali w fazie liminalnej. To rozdzielenie społecznego i psychologicznego wymiaru i tempa przejścia do dorosłości dokumentuje się w wielu wątkach dyskusji, szczególnie opisów pierwszych tygodni i miesięcy po opuszczeniu placówki.

Proces stawania się dorosłymi rozpoczynali od praktykowania czynności, które choć typowe dla codzienności dorosłych osób, dla badanych były nowością. Prowadzenie samodzielnego gospodarstwa domowego, opłacanie czynszu, załatwianie spraw w urzędach, poszukiwanie pracy i pierwsze doświadczenia zawodowe, życie w nowych grupach społecznych (sąsiedzkich, profesjonalnych), podejmowanie decyzji i ponoszenie za nie odpowiedzialności, zarządzanie budżetem domowym, to tylko niektóre tematy poruszane w toku dyskusji.

[...] nikt mi nie powiedział że tutaj możesz iść do pracy, ubiegać o tą pracę
(.) tutaj możesz iść napisać CV, z nami z dziećmiakami nie pisze się CV nikt nie pokaże jak to się pisze (.) u nas w placówce było tak że jedynie wujek pracował tak ale to też pracował w firmie i nam nikt nie pokazał tego życia zawodowego było tak że przecież ciocia pracuje całe życie w domu i nam się wydawało jak ja byłam młodsza to bynajmniej mi się wydawało że no w domu pracują że przychodzą sobie same te pieniądze (Ania).

Te czasem śmieszne, ale częściej gorzkie historie dowodzą, że wsparcie, jakie otrzymują usamodzielniający się wychowankowie, nie jest wystarczające, aby zapewnić im pozytywną transycję w dorosłość. O ile dość sprawnie można, co dokumentują wypowiedzi badanych, nauczyć się zarządzać codziennym funkcjonowaniem, to poradzenie sobie z psychologiczną pustką, lękiem, samotnością, bezradnością, zagubieniem wymaga czasu, stopniowej adaptacji do nowej sytuacji, poszukiwania i próbowania się z kolejnymi wersjami możliwych „ja”. W momentach krytycznych (utrata pracy, problemy edukacyjne, kłopoty w związkach intymnych, choroby itp.) uczestnicy badań, w ówczesnych warunkach prawno-organizacyjnych, nie mieli możliwości czasowego powrotu do pieczy zastępczej, ponownego startu w dorosłość (rozszerzona zależność).

[...] wiesz, dobijało mnie też to, że wiesz, jak wychodzisz, to nie masz dokąd wrócić, bo więz z domem rodzinnym, bez względu na to, jakie miałeś kontakty, jest większa niż to, i pomimo tego, co mówisz, że jestem tam jak córka, ale też nie mogę tam wrócić, więc mam zamknięte drzwi, chociaż wiem, mogę pojechać na wizytę w niedzielę, ale już nie mogę tam wrócić (Ania).

Dlatego, jak wynika z dyskusji grupowej, wielu z nich, w tym rodzeństwo badanych, po krótkim i często burzliwym okresie życia z otrzymanych środków finansowych na usamodzielnienie, powróciło do rodziny biologicznej, z której zostali w jakimś momencie swojego życia zabrani bądź stali się osobami bezdomnymi (tranzycja negatywna). Niektórzy, jak informowali uczestnicy dyskusji, uzależniają się od wsparcia instytucji pomocowych (trwała liminalność). Obiektywnie rzecz ujmując, wychowankowie, opuszczając placówki rodzinnej placówki pieczy zastępczej, byli już osobami dorosłymi, jednak nie byli samodzielni. Nie potrafili funkcjonować bez instytucjonalnego wsparcia lub odnosili niepowodzenia w procesie usamodzielniania się (negatywna tranzycja).

Analiza trajektorii procesu usamodzielniania się badanych ujawnia także dość niepokojące zjawisko, jakim jest postrzeganie przez badanych dorosłości jako pełnej niezależności, co być może wynikać z celów przyjętego modelu usamodzielnienia.

No i ja rozwiązałam to tak, że aktualnie mieszkam z chłopakiem i jakby to jest też takie dogadanie, to jest bardzo ciężki temat finansowy żeby czuć się niezależną kobietą, bo ja chcę być niezależną kobietą, która nie pójdzie gdzieś tam mieszkać do chłopaka no bo u nas dziewczyny wychodziły do chłopaka, potem pokłóciła się z chłopakiem na drugi dzień z płaczem dzwoni, że ona jest na ulicy i co ona ma ze sobą zrobić. Do nas nie może wrócić no bo przepisy wyraźnie mówią że nie masz prawa powrotu, bo już wyszedłeś, podpisał program usamodzielnienia i koniec (Ania).

Zrozumiałe jest, że młodzi ludzie na starcie dorosłości dążą do niezależności, jednak nadmierne skupienie na niej podważa potrzebę więzi, sprzyja izolacji i tworzy nierealistyczne oczekiwania wobec innych. Jan Storøprzekonuje, że usamodzielnienie wychowanków pieczy zastępczej powinno opierać się na budowaniu współzależności⁴⁶. Tylko korzystanie z zasobów społeczności, w tym także lokalnej, może dawać startującym w dorosłość wychowankom poczucie bezpieczeństwa. Współzależność oznacza bowiem uczenie się, jak korzystać i współtworzyć zasoby wspólnoty, jak dawać i prosić o pomoc.

46 J. Storø, *To Manage on One's own after Leaving Care? A Discussion of the Concepts Independence versus Interdependence*, „Nordic Social Work Research”, 8 (2018) s.104–115.

Konkluzja

Drogi do dorosłości wychowanków pieczy zastępcze są splątanymi i zagmatwanymi ścieżkami, których trajektorię wyznaczają nakładające się na siebie wydarzenia, doświadczenia, momenty krytyczne. Po opuszczeniu placówki badani, bez względu na wzór wyjścia („buforowany”, „na rondo”), w jakim dokonywało się opuszczenie domu opiekunów, boleśnie doświadczali dysonansu między ich wyobrażeniem o niezależności a problemami samodzielnego życia.

Przeprowadzone badania potwierdzają wspomnianą wyżej tezę Mika Steina, że proces tranzycji do dorosłości usamodzielniających się wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej jest przyspieszony, skrócony i skompresowany. Materialna, psychologiczna i prawna pomoc oferowana przez państwo okazuje się niewystarczająca. Wychowankowie, przygotowując się do opuszczenia placówki, konstruują swój indywidualny program usamodzielnienia i mają wyznaczonego opiekuna usamodzielnia. W praktyce program ten jest niedostatecznie spersonalizowany i nie umożliwia praktykowania dorosłości w formie tzw. rozszerzonej zależności. Badani wychowankowie w warunkach prawno-organizacyjnych, w jakich usamodzielniali się, nie mogli powrócić do pieczy w sytuacji niepowodzeń w procesie tranzycji i uzyskać czasowego wsparcia materialnego, mieszkaniowego czy psychologicznego od opiekunów. Instytucjonalne skompresowanie trzech faz procesu wejścia w dorosłość powodowało, że nie mieli wystarczająco dużo czasu na eksplorację, podejmowanie ryzyka, refleksję i poszukiwanie tożsamości w fazie liminalnej, co zwiększało ryzyko niepowodzenia ich tranzycji w dorosłość. Nowelizacja ustawy o wsparciu rodziny i pieczy zastępczej umożliwiająca jednorazową powrotność osoby, która opuściła już po osiągnięciu pełnoletności pieczę zastępczą, do dotychczasowej rodziny zastępczej lub placówki w sytuacji kryzysu, niepowodzenia w procesie usamodzielniania może przyczynić się do poprawy sytuacji wychowanków i zwiększyć liczbę pozytywnych tranzycji w dorosłość.

Mamy świadomość, że przeprowadzone analizy nie dają podstaw do generalizacji i konstruowania modelu procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej. Dowodzą jednak, jak sądzimy, że głos usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej nie może być dłużej ignorowany w politykach dotyczących organizacji pieczy zastępczej.

Streszczenie: W artykule zostały przedstawione rezultaty jakościowych badań empirycznych dotyczących procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej. Wykorzystaliśmy w nich potencjał analityczny teorii tranzykcji, która pozwala, na uchwycenie dynamiki jednostkowych i kolektywnych przemian w czasie wchodzenia w dorosłość, w których następuje rzeczywiste oddzielenie się wychowanków od środowiska pieczy zastępczej, w którym przygotowywali się oni do samodzielnego życia.

Słowa kluczowe: tranzycje do dorosłości, wychowankowie pieczy zastępczej, proces usamodzielnienia.

Bibliografia

- Arnett J. J., *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties*, „American Psychologist”, 55 (2000) nr 5, s. 469–480.
- Blumer H., *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, tłum. G. Woroniecka, red. A. Manterys, Kraków 2008.
- Bohnsack R., *Documentary Method and Group Discussions*, w: *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Education Research*, red. R. Bohnsack, N. Pfaff, W.Weller, Leverkusen Opladen 2010, s. 99–125.
- Bridges W., *Zarządzanie zmianami. Jak maksymalnie skorzystać na procesach przejściowych*, tłum. R. Kotlicki, Kraków 2008.
- Brzezińska A., *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Poznań 2017.
- Charmaz K., *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, Warszawa 2009.
- Dima G., Skehill C., *Making sense of leaving care: The contribution of Bridges Model of Transition to Understanding the Psycho-Social Proces*, „Children and Youth Services Review”, 33 (2011) s. 2532–2539, DOI: 10.1016/j.childyouth.2011.08.016.
- Elsley S., Backett-Milburn K., Jamieson L., *Review of Research on Vulnerable Young People and Their Transitions to Independent Living*, Edinburgh 2007, <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2007/08/23161736/0>, dostęp:14.05.2021.
- Glynn N., *Understanding Care Leavers as Youth in Society: A Theoretical Framework for Studying the Transition Out of Care*, „Children and Youth Services Review”, 121 (2021), DOI: 10.1016/j.childyouth.2020.105829.
- Golczyńska-Grondas A., *Chybotliwa łódź. Losy wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Analiza socjologiczna*, Łódź 2019.
- Golczyńska-Grondas A., *Usamodzielnienie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje”, 30 (2015) nr 3, s. 77–95.

- Grotowska-Leder J., Rek-Woźniak M., Kudlińska I., *Polityka przebiegu życia – teoretyczne i metodologiczne ramy badań nad procesem osiągnięcia dorosłości*, „Przegląd Socjologiczny”, 65 (2016) nr 2, s. 83–104.
- Grotowska-Leder J., *Od redaktorki: Osiągnięcie dorosłości i młodzi dorośli jako kategorie analiz socjologicznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 6, DOI: 10.18778/1733-8069.15.4.01.
- Ibarra H., *Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation*, „Administrative Science Quarterly”, 44 (1999) nr 4, s. 764–791.
- Kędzierska H., *Care Leavers’ Models of Entering Adulthood: Analysis of Reports Concerning the Process of Gaining Independence*, „Colloquium” 3 (2020) s. 5–17, DOI: 10.34813/19coll2020.
- Kohli M., *The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead*, „Research in Human Development”, 4 (2007) nr 3–4, s. 253–271, DOI: 10.1080/15427600701663122.
- Społeczne przestrzenie doświadczenia*, red. S. Krzychała, Wrocław 2004.
- Kudlińska-Chróścicka I., *Stawanie się osobą dorosłą w czasach płynnej nowoczesności w doświadczeniu wielkomięjskich młodych dorosłych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 34–60, DOI: 0.18778/1733-8069.15.4.03.
- Markus H., Nurius P., *Possible Selves*, „American Psychologist”, 41 (1986) s. 954–969.
- Mickiewicz-Stopa K., *Problemy usamodzielniania się wychowanków pieczy zastępczej*, „Polityka Społeczna”, 10 (2016) s. 26–30.
- Minta J., *Tranzycje w konstruowaniu karier przez młodych dorosłych. Przesłania dla poradnictwa*, Wrocław 2016.
- Patton M., *Designing Qualitative Studies*, Beverly Hills 1990, <https://legacy.oise.utoronto.ca/research/field-centres/ross/ctl1014/Patton1990.pdf>, dostęp: 28.04.2020.
- Piszczatowska-Oleksiewicz M., *Polscy gniazdownicy. O powodach, dla których dorosłe dzieci mieszkają z rodzicami*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 24 (2014) s. 181–206, DOI: 10.15290/pss.2014.24.11.
- Rapley T., *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2010.
- Raport NIK, *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, Warszawa 2014.
- Schlossberg N. K., *A Model for Analyzing Human Adaptation to Transition*, „Counseling Psychologist”, 9 (1981) s. 2–18.
- Seung Lam M., Pollard A., *A Conceptual Framework for Understanding Children as Agents in the Transition from Home to Kindergarten*, „Early Years”, 26 (2006) nr 2, s. 123–141.
- Stein M., *Research Review. Young People Leaving Care*, „Child and Family Social Work”, 11 (2006) s. 273–279.

- Storø J., *To Manage on One's own after Leaving Care? A Discussion of the Concepts Independence versus Interdependence*, „Nordic Social Work Research”, 8 (2018) s.104–115.
- Storø, J. *Which Transition Concept is Useful for Describing the Process of Young People Leaving State Care? A Reflection on Research and Language*, „European Journal of Social Work”, 20 (2017) nr 5, s. 770–781.
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r., Dz.U. z 2022 r., poz. 447.
- Winogrodzka D., Sarnowska J., *Tranzycyjny efekt jojo w sekwencjach społecznych młodych migrantów*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15 (2019) nr 4, s. 130–153, DOI: 10.18778/1733-8069.15.4.07.
- Zittoun T., *Learning through Transitions: The Role of Institutions*, „European Journal of Psychology of Education”, 23 (2008) nr 2, s. 165–181.